

יסודות מגילה

שיעור רביעי

פורים קטן

מקורות

- א. גמ' מגילה ו:ז. "מתני'... העולם כולו"
- ב. תוס' מגילה ו: ד"ה ורבי; ר"ן ג: ד"ה אלא; רא"ש פ"א ז "מתני' קראו... לפרש השיטה"
- ג. רמב"ם הל' מגילה וחנוכה פ"ב הל"ג-יד
- ד. גמ' נדרים סג.:- "מתני'... הא דלא ידע"; תוס' ד"ה והתניא; ר"ן ד"ה ולענין
- ה. שו"ת מהר"י ברונא סי' קצג; חידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' ה; תרומת הדשן סי' רצד
- ו. שולחן ערוך סי' תקסח סעי' ז; ביאור הגר"א שם, ד"ה כשאירע
- ז. שולחן ערוך סי' תרצו

שו"ת מהר"י ברונא סי' קצג

נשאלתי מי שמת אביו ואמו באדר ונתעברה השנה וכלו לו י"ב חדשים באדר הראשון, מתי יתענה ביום שמת בו אביו, באדר הא' או באדר הב' ? והשבתי, שבאדר הב' הוא יום שמת בו אביו, אבל אדר הא' הוא שבט, שהרי אנו בקיאים בקבועא דירחא, וידענא דעל כרחין קודם אדר הא' בעינן למעבר השנה ולעשות אדר הב', ונמצא אדר הא' ממש שבט הוא. וכן כתב האשירי בהדיא בפרק קמא דמגילה, וז"ל: 'וכשנתעברה השנה קודם אדר הא', אז הוא אדר הא' כמו שבט ומותרים בהספד ותענית אפי' בי"ד... וכל שכן לדידן דבקיאינן בקיבועא וחושבנא להשוות שנות החמה ושנות הלבנה לפי סימן גר"ח כ"ו, ע"כ כן באדר הראשון שבט הוא.

חידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' ה

כשיבא יום שמת אב או אם באדר שמעתי שהורה מהר"י מולין לצום בשתיהן, אבל נראה שיש לצום באדר השני ולא בראשון, דאמרי' בנדרים: הנודר עד אדר אם לא ידע שהשנה מעוברת עד אדר הראשון, ואם ידע שהשנה מעוברת עד אדר השני, והכא נמי הכא ידע בגו"ח י"א י"ד י"ז י"ט. ואני רגיל להורות כמו מהר"י ז"ל.

תרומת הדשן סי' רצד

שאלה: מי שנפטרו הוריו באדר בשנה פשוטה כשיגיעו שנות העיבור באיזה אדר יצום ויאמר קדיש וברכו בראשון או בשני ?

תשובה: יראה דיעשה בראשון, ונקטינן האי טעמא משום דענין זה דומה למי שנדר יום קבוע בשנה בחדש פלוני. ובנדרים הנודר לעשות דבר פלוני באדר יעשה באדר הראשון, דילפינן נדרים משטרות כדאיתא פ' קונם יין, ומייתי התם דפליגי רבי מאיר ורבי יודא רבי מאיר סבר דכותבין בשטרות אדר הראשון אדר הראשון והשני כותבין אדר סתם דאיהו סתם אדר מיקרי, ורבי יודא סבר דכותבין אדר השני והראשון כותבין אדר סתם דאיהו סתם אדר מיקרי, ופסק שם אשירי כרבי יודא. אמנם צריך עיון במיימון בהלכות נדרים משמע דסבר הלכתא כרבי מאיר. עוד נראה

להביא ראייה מפ"ק דמגילה בשמעתא דאין בין, פליגי רשב"ג ורבי אלעזר רשב"ג סבר כל מצות הנוהגין באדר אין נוהגין אלא בשני, ור' אלעזר סבר אין נוהגין אלא בראשון. ופסק תלמודא הילכתא כרשב"ג, ופריך עלה התם בשלמא רבי אלעזר מסתברא טעמא דאין מעבירין על המצות, אלא רשב"ג מאי טעמא, ומשני כדי לסמוך גאולה לגאולה פירוש גאולת שושן לגאולת מצרים, וכל המצות הנוהגים באדר שקלים וזכור לגאולת שושן שייכי להקדים שקלי הקודש לשקלי המן ומחייט עמלק למחייט המן בנו. ופרשת פרה והחודש לגאולת מצרים שייכי לחדש ניסן, באחד בניסן הוקם המשכן שני לו נשרפה הפרה. אבל כל היכא דלא שייכי טעמא דלסמוך גאולה לגאולה לעולם אזלינן בחדש טעמא דאין מעבירין על המצוה. ונ"ד לא שייך מידי לסמוך גאולה לגאולה לכך אזלינן בחדש טעמא דאין מעבירין על המצות ויעשה בראשון, וכל שכן אם נפטר בשנת העיבור בראשון שיעשה לעולם בראשון. אמנם בהא מודינא דאם נפטר בשנת העיבור בשני שיעשה לעולם בשני וק"ל.

ביאור הגר"א סי' תקסח סעי' ז

כשארע כו'. כמו בנדריים וידע שהשנה מעוברת. מהרי"ו סי' ה' והביאו ב"י, והוא כשיטת הרמב"ם שפסק כר"מ בנדריים ס"ג, וכאוקימתא דאביי שם דסתם מתני' ר"מ היא, וכמ"ש בש"ע י"ד סי' ר"כ בשמו, אבל כל הפוסקים חלקו עליו וכמ"ש הרא"ש והר"ן שם דהלכה כר' יהודה... וז"ש הרב וי"א כו', וכ"כ בתה"ד סי' רצ"ד ומהרי"ל סי' ל"א. ועוד כ' מהרי"ל ראייה ממ"ש בפרק קמא דמגילה דאי לאו מסמך גאולה לגאולה מסתבר טעמיה לעשות בראשון, אלא שכ' די"ל דשם משום דאין מעבירין על המצות. אבל בתה"ד שם הביא ג"כ ראייה זו, וכ' משום דאין מעבירין על המצות וה"נ דאין מעבירין כו', וכ' שם אח"כ ראייה כו' והוא דברי מהרי"ל שם ולא חש לדבריו. אבל כל ראיותיהן אינן נראין לי. דמנדריים אין ראייה, דשם פליגי בלשון בני אדם דבנדריים הלכו אחר לשון ב"א וכן בשטרות, אבל כאן העיקר להתענות בשניהם, דלרשב"ג ל"פ את"ק במגילה ו' ב' אלא בסדר פרשיות, אבל בשאר מודה לת"ק שכל מצות הנוהגות בשני נוהגות בראשון, וכ"ה במגילת תענית ספ"ב, דחשיב שם מגילת תענית של אדר, כתוב שם: ואין בין אדר ראשון לאדר השני אלא קריאת המגילה ושילוח מתנות לאביונים. וכן ראייה במ"א שהביא ראייה זו. ואף שכ' שם רשב"ג אומר כל מצות שנוהגות בשני אינן נוהגות בראשון חוץ מן ההספד ותענית שאסורין בזה ובזה וקי"ל כרשב"ג, מ"מ הא אמר חוץ מן ההספד ותענית, ור"ל כל האמורין במגילת תענית דעלה קאי וה"ה להתענות כמ"ש בגמרא דאין ביניהם אלא סדר פרשיות דצריכי להיות סמוך לניסן. וכן מ"ש בגמ' ושויין בהספד כו', קאי אכל האסורין בחדש זה, וז"ש תוס' שם ד"ה ור"א כו' די"ד וט"ו שבאדר ראשון אף שאסור בהספד ותענית א"צ לעשות משתה ושמחה. ולכאורה קשה, הא איסור הספד ותענית ילפינן ממ"ש משתה ושמחה. אבל לפ"ז ניחא, דטעם הספד ותענית שאסור בראשון לאו משום קרא, דקרא לא אסיר אלא בשני, כמ"ש השנית, אלא משום דכתיבי במגילת תענית, כמ"ש במגילת תענית ובגמ' שם ה' ב', וכת' שם במגילת תענית: ואין בין אדר ראשון כו' כנ"ל, ואח"כ כת': וכותבין בשטר אדר ראשון כו', כמ"ש בס"פ קונם. אלמא דשטרות הן במחלוקת אחרת. וראייה שניה שהביאו ממגילה שם מ"ש דטעמא דרשב"ג משום גאולה כו'. לאו ראייה היא, דודאי לסברתם דסברי בחדש אחד לבד ראייה היא, אבל הגמרא דשם מוכח כמ"ש דנוהג בשניהם, מדפריך טעמא דרשב"ג ולא פריך על ת"ק דנוהג בשניהם, ש"מ דהסברא לנהוג בשניהם, אלא דלאחר שלמדו מבכל שנה ושנה דאינו נוהג אלא באחד וכמ"ש, ואי אשמועי' השנית כו' פריך בשלמא כו' אלא כו', וע"כ לא אצטריך בכל שנה ושנה בין לראב"י בין לרשב"ג אלא לאפוקי מת"ק דלא לנהוג בשניהם, דלמעוטי ראשון או שני לא שמעינן מקרא אלא לזה משום דאין מעבירין ולזה משום דכתיב השנית.

נאמר במשנה:

קראו את המגילה באדר הראשון ונתעברה השנה, קורין אותה באדר שני. אין בין אדר הראשון לאדר השני אלא קריאת המגילה ומתנות לאביונים. [משנה ו']

המשנה מלמדת כי אם עיברו את השנה בסוף חודש אדר, יש לשוב ולקרוא את המגילה באדר השני.

הגמרא מביאה מחלוקת תנאים בעניין זה:

קראו את המגילה באדר הראשון ונתעברה השנה, קורין אותה באדר השני, שכל מצות שנוהגות בשני נוהגות בראשון חוץ ממקרא מגילה. רבי אליעזר ברבי יוסי אומר: אין קורין אותה באדר השני, שכל מצות שנוהגות בשני נוהגות בראשון. רבן שמעון בן גמליאל אומר משום רבי יוסי: אף קורין אותה באדר השני, שכל מצות שנוהגות בשני אין נוהגות בראשון. ושיוין בהספד ובתענית שאסורין בזה ובזה. [מגילה ו:]

לפי תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל, יש לשוב ולקרוא את המגילה באדר שני (כשיטת משנתנו). לעומת זאת, לפי רבי אליעזר ברבי יוסי, יצאו ידי חובה בקריאת המגילה באדר ראשון.

הגמרא מבארת את יסוד מחלוקתם:

אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו: 'בכל שנה ושנה'. רבי אליעזר ברבי יוסי סבר 'בכל שנה ושנה' – מה כל שנה ושנה אדר הסמוך לשבט, אף כאן אדר הסמוך לשבט. ורבן שמעון בן גמליאל סבר 'בכל שנה ושנה' – מה כל שנה ושנה אדר הסמוך לניסן, אף כאן אדר הסמוך לניסן. [שם]

הגמרא מוסיפה ומבארת, כי לפי רבי אליעזר ברבי יוסי, יש לקרוא את המגילה ב"אדר הסמוך לשבט", הואיל ו"אין מעבירין על המצוות". לעומת זאת, לפי רבן שמעון בן גמליאל, יש לקרוא את המגילה ב"אדר הסמוך לניסן", הואיל ו"מסמך גאולה לגאולה עדיף".

לכאורה, ניתן היה להבין את מחלוקת התנאים באופן אחר, כנעוצה בשאלה מיהו 'אדר האמתי', ומי נקרא 'אדר' באופן מושאל בלבד. אמנם, מדברי הגמרא עולה בבירור כי אליבא דאמת שני החודשים נחשבים ל'אדר', ולכן מחלוקת התנאים נעוצה בשאלה אחרת: באיזה מבין שני האדרים יש לקרוא את המגילה – ב"אדר הסמוך לשבט" או ב"אדר הסמוך לניסן"?

הבנה זו מוכחת מדברי המשנה: "אין בין אדר הראשון לאדר השני אלא קריאת המגילה ומתנות לאביונים", ומדברי הברייתא: "ושיוין בהספד ובתענית שאסורין בזה ובזה". ממקורות אלו עולה כי "ד באדר בשני החודשים אסור בהספד ובתענית, וכן שאר דיני חודש אדר נוהגים בשני החודשים. מכאן ששני החודשים נחשבים ל'אדר'".

הבנה זו עולה מדברי הרמב"ם:

שני הימים האלו שהן ארבעה עשר וחמשה עשר אסורין בהספד ותענית לכל אדם בכל מקום... ושני הימים אסורין בהספד ותענית באדר הראשון ובאדר השני.

[הל' מגילה וחנוכה פ"ב ה"ג]²

אולם, לרא"ש שיטה שונה:

נראה לומר דסיפא ארישא קיימא, היכא דקרא המגילה בארבעה עשר ונתעברה השנה, אז 'אין בין אדר ראשון לשני אלא מקרא מגילה ומתנות לאביונים', דאף על פי דעשאו בראשון צריכין לחזור ולעשותן בשני, אבל כל שאר דברים שעשאו בראשון ושוב נתעברה השנה אין צריכין לחזור ולעשותן בשני. והיכא דנתעברה השנה קודם אדר ראשון, אז הוי אדר הראשון כמו שבט. ואהא קאמר גמרא 'הא לענין פרשיות זה וזה שיוין', כלומר שאם קראו באדר הראשון כל ארבעה הפרשיות ושוב ראו שיש צורך לעבר השנה, אין צריך לעשותן בשני. אבל לא מסתבר כלל שבכל השנים המעוברות יקראו הפרשיות בשני אדרים.

[רא"ש פ"א סי' ז]

¹ עי' חתם סופר [מגילה ו: ד"ה בשלמא] העומד על כך.

² וכן עולה מדברי תוספות [ו: ד"ה ורבין והר"ן] ג: ד"ה אלא].

לדבריו, סוגייתנו עוסקת רק כאשר קראו את המגילה בי"ד ולאחר מכן עיברו את השנה. במציאות זו שני החודשים הם אכן 'אדר', ואילו כאשר עיברו את השנה לפני ראש חודש אדר – רק אדר שני מהווה 'אדר', ו"אז הוא אדר הראשון כמו שבט".

על פי שיטתו זו מוסיף הרא"ש:

'ושוין בהספד ותענית שאסורים בזה ובזה' – פירוש, אם קראו המגילה בארבעה עשר ובו ביום עברו השנה, אסור בהספד ותענית. אבל בשאר שנה מעוברת נראה לי שמותר בהספד ותענית. [שם]

לשיטת הרא"ש, הואיל ובשנה מעוברת רגילה "הוא אדר הראשון כמו שבט", י"ד באדר ראשון מותר בהספד ובתענית. לדבריו, איסור הספד ותענית באדר הראשון אמור רק כאשר עיברו את השנה ביום הפורים עצמו לאחר קריאת המגילה.

נראה כי פרשנותו השונה של הרא"ש לסוגייתנו נובעת ממחלוקת עקרונית ביחס בין אדר ראשון לאדר שני. לעומת פשטות הסוגיה (ושיטת הרמב"ם), על פיה שני החודשים נחשבים ל'אדר', הרא"ש סובר שרק אדר השני הוא 'אדר', ואילו אדר ראשון הוא "חודש העיבור" – חודש שהתווסף למניין החודשים הרגילים.³

מחלוקת זו משליכה על הבנת סוגיית הגמרא לגבי הנודר נדרים עד חודש אדר.

נאמר במשנה:

קונם יין שאיני טועם לשנה, נתעברה השנה אסור בה ובעיבורה. עד ראש אדר, עד ראש אדר הראשון. עד סוף אדר, עד סוף אדר הראשון. [נדרים סג:]

הגמרא דנה בדברי המשנה לאור מחלוקת התנאים לגבי אופן כתיבת שני החודשים בשטרות:

אלמא סתמא דאדר דקאמר ראשון הוא. לימא מתניתין רבי יהודה היא, דתניא, אדר הראשון כותב אדר הראשון, אדר שני כותב אדר סתם, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: אדר הראשון כותב סתם, אדר שני כותב תיניין. אמר אביי: אפילו תימא רבי מאיר, הא דידע דמעברא שתא הא דלא ידע. [שם]

מסוגיה זו עולה מחלוקת תנאים מיהו "אדר סתם": לפי רבי מאיר אדר השני, ולפי רבי יהודה אדר הראשון.

תוספות סוברים שמסקנת הסוגיה היא כשיטת רבי מאיר⁴, והם מביאים ראיות לשיטה זו:

וקאמר דאדר סתם של מעוברת היינו אדר שני, דחדש העיבור אדר ראשון הוא ולא אדר שני. תדע, שהרי אדר הראשון משלושים יום שני מכ"ט. ועוד, דמגילה ופורים בשני, אלמא ראשון חודש העיבור. [תוס' נדרים סג: ד"ה והתניא]

לדבריהם, לשיטת רבי מאיר, אדר השני הוא החודש המקורי ואדר הראשון הוא החודש שהתווסף. תוספות מוכיחים זאת מכך שאדר השני הוא כ"ט יום, כאדר של שנה פשוטה, ואילו אדר הראשון הוא שלושים יום. וכן הם מוכיחים זאת מכך שקריאת המגילה ומצוות הפורים נעשות באדר השני.

³ אמנם, עי' משנת יעקב [הל' מגילה פ"א ה"ב] הטוען כי דברי הרא"ש אמורים רק ביחס למצוות הפורים ולקריאת ארבע הפרשיות, ואין כוונתו שאדר הראשון אינו 'אדר'. [וע"ע בדברי תוספות [סנהדרין יב. ד"ה אין] המבארים מדוע "אין מעברין אלא אדר": "דכתיב 'לחדש שנים עשר הוא חדש אדר', ואי מעברין אחת משאר החדשים לא הוא אדר שנים עשר". ומדבריהם אלו דייק ידידי הרב חגי קורץ [חלב חגי' ח"א עמ' 191-190] שאדר ראשון נחשב ל'אדר'. ואם כן, לפי האמור בשיטת הרא"ש, הוא בהכרח חולק על דברי התוספות, אמנם בתוספות הרא"ש [שם, ד"ה אין] מובא הסבר זה (יחד עם הסברים נוספים), וצ"ע].

⁴ כן לומד הש"ך [ני"ד רכ, יז] מדבריהם.

תוספות אינם מציינים לסוגיית הגמרא דלעיל, בה מבואר הטעם שקריאת המגילה נעשית באדר השני: "בכל שנה ושנה – מה בכל שנה ושנה אדר הסמוך לניסן, אף כאן אדר הסמוך לניסן... מסמך גאולה לגאולה עדיף". נראה מכך כי הם הולכים בדרכו של הרא"ש, על פיה סוגיה זו עוסקת כאשר עיברו את השנה לאחר קריאת המגילה, אך כאשר עיבור השנה נעשה קודם לכן – קריאת המגילה ומצוות הפורים מתקיימות באדר שני מטעם אחר: רק אדר השני הוא 'אדר', ואילו אדר הראשון הוא 'חודש העיבור', ולכן המצוות המיוחדות לאדר שייכות באדר השני בלבד.

לעומת שיטות תוספות, ראשונים אחרים [רא"ש נדרים סי' ב; רשב"א נדרים סג: ד"ה אלא; ר"ן שם, ד"ה ולענין] פוסקים כרבי יהודה, ש"סתמא דאדר דקאמר ראשון הוא". מכאן שהם אינם רואים קשר בין קביעה זו לבין ההלכה הפסוקה שקריאת המגילה ומצוות הפורים נעשות באדר השני. הגר"א מבאר את טעמם של ראשונים אלו:

דמנדרים אין ראייה, דשם פליגי בלשון בני אדם, דבנדרים הלכו אחר לשון בני אדם.

[ביאור הגר"א תקסח, ז]

לדבריו, כעיקרון שני החודשים נחשבים ל'אדר', והדיון במסכת נדרים אינו במהותם של שני החודשים אלא בלשון בני אדם – כאשר בני אדם אומרים 'אדר סתם', האם כוונתם לאדר ראשון או לאדר שני.

הבנות אלו עומדות ביסוד המחלוקת הקיימת לגבי תענית ביום מיתת אביו, האם היא נהגת באדר ראשון או באדר שני.

המהר"י ברונא לומד משיטת הרא"ש דלעיל כי יש להתענות באדר השני:

נשאלתי מי שמת אביו ואמו באדר ונתעברה השנה וכלו לו י"ב חדשים באדר הראשון, מתי יתענה ביום שמת בו אביו, באדר הא' או באדר הב'? והשבתי, שבאדר הב' הוא יום שמת בו אביו, אבל אדר הא' הוא שבט, שהרי אנו בקיאים בקבועא דירחא, וידענא דעל כרחין קודם אדר הא' בעינן למעבר השנה ולעשות אדר הב', ונמצא אדר הא' ממש שבט הוא. וכן כתב האשירי בהדיא בפרק קמא דמגילה, וז"ל: 'וכשנתעברה השנה קודם אדר הא', אז הוי אדר הא' כמו שבט ומותרים בהספד ותענית אפי' בי"ד... וכל שכן לדידן דבקיאינן בקיבועא וחושבנא להשוות שנות החמה ושנות הלבנה... ע"כ כן באדר הראשון שבט הוא.

[ש"ת מהר"י ברונא סי' קצג]

לדבריו, הואיל ורק אדר השני הוא 'אדר', בו חל יום מיתת אביו, ולכן בו יש להתענות⁵.

שיטה שונה למהר"י מולין, הסובר שיש להתענות בתאריך בו מת אביו בשני החודשים:

כשיבא יום שמת אב או אם באדר, שמעתי שהורה מהר"י מולין לצום בשתייהן.

[חידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' ה]⁶

וכן פוסק הגר"א:

העיקר להתענות בשניהם, דלרשב"ג לא פליג את"ק במגילה ו' ב' אלא בסדר פרשיות, אבל בשאר מודה לתנא קמא שכל מצות הנוהגות בשני נהגות בראשון. [ביאור הגר"א, שם]

⁵ שיטה זו עולה גם מדברי ספר חסידים [סי' תשיב]: "לאחד היה מת אביו באדר ראשון והיה מתענה באותו יום שמת אביו, ובשנה פשוטה היה מתענה בשבט ואדר מספק". [ועי' ב"ח י"ד סוסי' תב] החולק על שיטה זו.

⁶ המהר"י וייל עצמו חולק וסובר שיש לצום באדר השני בלבד.

לשיטתו, הואיל ומסוגיית הגמרא במגילה עולה כי שני החודשים נחשבים 'אדר', תאריך הפטירה בשני החודשים נחשב 'יום מיתת אביו', ולכן יש להתענות בשני החודשים⁷.

לתרומת הדשן שיטה שלישית:

שאלה: מי שנפטרו הוריו באדר בשנה פשוטה, כשיגיעו שנות העיבור באיזה אדר יצום ויאמר קדיש וברכו, בראשון או בשני? תשובה: יראה דיעשה בראשון, ונקטינן האי טעמא משום דענין זה דומה למי שנדר יום קבוע בשנה בחדש פלוני, ובנדרים: 'הנודר לעשות דבר פלוני באדר יעשה באדר הראשון'... עוד נראה להביא ראייה מפרק קמא דמגילה, בשמעתא ד'אין בין' פליגי רבן שמעון בן גמליאל ורבי אלעזר, רשב"ג סבר כל מצות הנוהגין באדר אין נוהגין אלא בשני, ורבי אלעזר סבר אין נוהגין אלא בראשון. ופסק תלמודא הילכתא כרשב"ג, ופריך עלה התם: 'בשלמא רבי אלעזר מסתברא טעמא דאין מעבירין על המצות, אלא רשב"ג מאי טעמא? ומשני: 'כדי לסמוך גאולה לגאולה'... אבל כל היכא דלא שייכי טעמא דלסמוך גאולה לגאולה, לעולם אזלינן בתר טעמא דאין מעבירין על המצות. ונידון דידן לא שייך מידי לסמוך גאולה לגאולה, לכך אזלינן בתר טעמא דאין מעבירין על המצות ויעשה בראשון.

[תרומת הדשן סי' רצד]

תרומת הדשן לומד משתי הסוגיות דלעיל, במסכת נדרים ובמסכת מגילה, כי הדינים האמורים ביחס ל'אדר' מתקיימים באדר הראשון – הואיל ו'סתמא דאדר דקאמר ראשון הוא', והואיל ו'אין מעבירין על המצוות'⁸. נראה מכך כי גם לשיטתו שני החודשים הם 'אדר', אלא שתענית ביום מיתת אביו אמורה להתקיים במועד אחד בלבד, ולכן דינה כשאר המצוות שהן מתקיימות באדר הראשון⁹.

כאמור, התפיסות השונות במעמדו של אדר ראשון, עומדות ביסוד מחלוקת הראשונים בדין הספד ותענית באדר ראשון. אמנם, גם בין הראשונים הסוברים שקיים איסור הספד ותענית באדר ראשון, קיימת מחלוקת האם נוהגים בו גם "משתה ושמחה".

תוספות מביאים מנהג לקיים "משתה ושמחה" גם באדר ראשון:

ויש שנוהגין לעשות ימי משתה ושמחה בארבעה עשר ובחמשה עשר של אדר הראשון.
וריהטא דמתניתין נמי משמע כן, מדקאמר 'אלא מקרא מגילה בלבד ומתנות עניים', מכלל דלענין משתה ושמחה זה וזה שוין.
[תוס' ו: ד"ה ורבי]

תוספות חולקים על מנהג זה:

ולא נהירא, דהא אמרינן בגמרא: 'הא לענין הספד ותענית זה וזה שוין', מכלל דשמחה ומשתה ליכא, דעל כרחק לא תליא הא בהא, דאי תליא הא בהא, לאשמעינן דמשתה ושמחה נהגו בהו וממילא נאסר בהספד, דהא הימים האמורים במגילת תענית האסורים בהספד אין בהן משתה ושמחה. וכן הלכה, שאין צריך להחמיר לעשות משתה ושמחה באדר הראשון.
[שם]

לעומתם, הר"ן סבור כי שמחת פורים נוהגת גם באדר ראשון:

⁷ בשיטה עקרונית זו נוקט גם המגן אברהם [שם, ס"ק כ], אך להלכה הוא מסיק לקולא: "לכן מדינא יש להתענות בשניהם, אך כיון שיום שמת בו אביו אינו אלא מנהג, אין צריך לעשות אלא כמו שנהג בתחלה, דמעיכא אדעתא דהכי קביל עליה".

⁸ ראייתו מהסוגיה במסכת נדרים מבוססת על שיטת רבי יהודה.

⁹ נראה כי בין תרומת הדשן לגר"א נעוצה מחלוקת בהבנת טיבה של התענית ביום מיתת אביו. לשיטת תרומת הדשן, זו מצוה המוטלת על האדם לציון מועד פטירת אביו, ולכן די בקיומה באחד מהתאריכים. לעומת זאת, לשיטת הגר"א, עצם העובדה שזהו יום פטירת אביו היא סיבת התענית. בשל כך, הואיל ויום פטירת אביו חל בשני החודשים, יש להתענות בשניהם.

אלא מקרא מגילה ומתנות לאביונים – נראה לי, דהיינו טעמא דלא אמר נמי 'סעודת פורים', משום דמסקינן בגמ' דלענין הספד ותענית זה וזה שוין, כלומר שאסורין בזה ובזה. ואסור בהספד ותענית משמחה ומשתה נפיק... וקרוב הדבר גם כן שראוי להרבות בסעודה ב"ד שבראשון.
[ר"ן ג: ד"ה אלא מקרא]

מסברה, שיטת הר"ן מובנת. אמנם מצות קריאת המגילה אינה נוהגת אלא באדר שני בלבד, אך גם "ד שבאדר ראשון הוא 'פורים', ולכן גם הוא "יום משתה ושמחה", וראוי להרבות בו בסעודה¹⁰. לעומת זאת, שיטת תוספות טעונה ביאור: הואיל ולשיטתם "ד שבאדר ראשון הוא "יום משתה ושמחה", מדוע מצות סעודה אינה נוהגת בו? מדוע הוא אסור בהספד ובתענית בלבד?

ניתן לבאר את שיטת תוספות על פי דברי התשב"ץ [ח"ג סי' רצח] – בהם דנו בשיעור הקודם [משתה ושמחה] – כי הכתוב במגילה, "לעשות אותם ימי משתה ושמחה", מחיל איסור הספד ותענית בלבד, ומצות הסעודה היא מדרבנן בלבד¹¹. על פי שיטה זו דברי תוספות ברורים: באדר ראשון נוהג רק החיוב הבסיסי, שיסודו במגילה, ואילו הדין הנוסף – מצות הסעודה – נאמר רק על אדר שני.

אולם, הגר"א מבאר את שיטת תוספות בדרך שונה:

ולכאורה קשה, הא איסור הספד ותענית ילפינן ממה שכתוב 'משתה ושמחה'. אבל לפי זה ניחא, דטעם הספד ותענית שאסור בראשון, לאו משום קרא, דקרא לא אסיר אלא בשני, כמו שכתוב 'השנית', אלא משום דכתיבי במגילת תענית.
[ביאור הגר"א תקסת, ז]

לדברי הגר"א, מצות "משתה ושמחה" הכתובה במגילת אסתר נוהגת, בדומה לקריאת המגילה, באדר השני בלבד. ואיסור הספד ותענית שבאדר ראשון מקורו במגילת תענית:

ואין בין אדר הראשון לאדר השני אלא מקרא מגלה ושלוש מתנות לאביונים. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל מצוה שנוהגת באדר הראשון אינה נוהגת באדר השני, חוץ מן ההספד ותענית שנוהגים זה כזה.
[סוף מגילת תענית]

לפי דרכו של הגר"א ניתן לבאר, כי מגילת אסתר לימדה על מצוות הנוהגות בימי הפורים, ומצוות אלו – בדומה לקריאת המגילה – נוהגות באדר השני בלבד. מגילת תענית, לעומת זאת, אינה מחדשת ציוויים על האדם, אלא מגדירה ימים מסוימים כימי שמחה, ובהתאם לכך ימים אלו, הקיימים גם באדר ראשון וגם באדר שני, אסורים בהספד ובתענית¹².

שיטה זו, כי איסור הספד ותענית באדר ראשון יסודו במגילת תענית, מפורשת בדברי המרדכי:

אין בין אדר ראשון לאדר שני אלא מקרא מגילה ומתנות לאביונים, הא לענין הספד ותענית זה וזה שוין. אמר ר"מ: היינו קודם שבטלה מגילת תענית, אבל בזמן הזה, כיון שבטלה מגילת תענית והותרו כל הימים, אין אסורין בהספד ותענית אלא בחנוכה ופורים דמתפרסמא מילתא דניסא... אבל "ד דאדר הראשון, כיון דלית ביה פרסום ניסא ולא מקרא מגילה, לא עדיף משאר מגילת תענית ומותר בהספד ובתענית.
[מרדכי סי' תשפד]¹³

לדבריו, הואיל ואיסור הספד ותענית באדר ראשון יסודו במגילת תענית, הוא אינו נוהג בזמן הזה – "כיון שבטלה מגילת תענית".

¹⁰ הר"ן כתב, כי אף על פי כן משלוח מנות אינו נוהג אלא באדר שני בלבד – "כיון דדמו למתנות לאביונים דליתנהו אלא בשני".

¹¹ וכן עולה מדברי רש"י [ה: ד"ה אפילו].

¹² הגר"א [סי' תרצה סעי' ב ד"ה וחיוב] סובר כי איסור הספד ותענית בשני הימים, "ד וט"ו, מקורו במגילת תענית ולא ממצות "משתה ושמחה" שבמגילת אסתר. ונראה שגם את דבריו אלו ניתן לבאר על פי הגדרה זו.

¹³ וכן נראה מדברי הרמב"ם [הל' מגילה וחנוכה פ"ב ה"ג], המבחיין בין איסור הספד ותענית, הנוהג בשני הימים באדר ראשון ובאדר שני, לבין מצות "משתה ושמחה" שאינה נוהגת אלא באדר שני – לפרזים ב"ד ולמוקפין בט"ו. [אמנם, המרדכי והרמב"ם חלוקים לדינא, האם ביטול מגילת תענית מפקיע איסור זה].

הרב אריאב עוזר מציע דרך נוספת בביאור שיטת תוספות:

נראה להוכיח ששני עניינים נכללו ב'מי משתה ושמחה', דהנה סעודת פורים שעשאה בלילה לא יצא ידי חובתו, ומכל מקום איסור הספד ודאי יש גם בלילה. וטעם הדבר – כמו שכתב בקהילות יעקב – שאף כי הניהוג המעשי של משתה ושמחה אינו אלא ביום, אבל היום כולו הוא 'יום' משתה ושמחה... ואם כן יש לומר שסוברים התוספות, שאף כי ב"ד וט"ו באדר ראשון אין את הניהוג המעשי של ימי הפורים, אבל החפצא של היום התלוי בתאריך הוא אף באדר הראשון... ולכן ימים אלו אסורים בהספד ובתענית, דהם 'מי שמחה', הגם שאין בהם מצות משתה ושמחה בפועל. ודומיא דלילה שהוא יום משתה ושמחה בלא ניהוג מעשי של משתה ושמחה.

[שיעור הרב אריאב עוזר בעניין 'פורים קטן' שיעור תקפב חלק ב אות ה]

לפי דבריו, קיימים שני רבדים בחובת המשתה והשמחה בימי הפורים: גם הגדרת מהותו של יום – יום של שמחה האסור בהספד ובתענית, וגם חובה המוטלת על האדם – לשמוח בו במשתה ובסעודה¹⁴. הרובד הראשון קיים גם באדר ראשון, הואיל וימי הפורים קיימים גם באדר ראשון; לעומתו, הרובד השני, המחיל ציוויים מעשיים על האדם, נאמר ביחס לאדר שני בלבד.

שיטה ייחודית בעניין זה לחתם סופר. החתם סופר מחדש כי עצם החובה לעשות זכר לנס היא דאורייתא, ורק הדרך בה הזיכרון נעשה היא מדרבנן:

דפורים וחנוכה וכל ימי מגילת תענית לעשות זכר לנס ממות לחיים הוא דאורייתא ממש מקל וחומר, כדאיתא פרק קמא דמגילה... מכל מקום היינו לעשות שום זכר לנס, אבל איכות וכמות הזכרון ההוא הוא מדרבנן, כגון קריאת מגלה ומשלוח מנות והדלקת נרות בחנוכה הכל מדרבנן. [שו"ת חתם סופר או"ח סי' רח]

על פי זה מבאר החתם סופר את טעם איסור הספד ותענית באדר ראשון:

ובזה נתיישב לי מה טעם וסברא לאסור בהספד ותענית ב"ד וט"ו באדר הראשון. ממה נפשך, אם אין עושין אותו פורים ממש, מה ענין לאוסרו בהספד ותענית... ואך לפי הנחה שהנחנו שעל כל פנים מדאורייתא מחוייבים לעשות שום זכר לכל הפחות לאוסרו בהספד ותענית, אם כן מחוייבים לעשות מיד באדר הראשון משום אין מעבירין על המצות, ובזה מודה רבן שמעון בן גמליאל לרבי אלעזר ב"ר שמעון, אך מה שהוספנו אנחנו מגילה ושמחה ומשלוח מנות, אנחנו קובעים ביום המובחר בשני למיסמך גאולה לגאולה. [שם]

לפי דבריו, המצוה מדאורייתא לציין את הנס מתקיימת באיסור הספד ותענית באדר ראשון, ורק המצוה מדרבנן לקרוא מגילה ולקיים את שאר מצוות היום נדחית לאדר שני.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁴ הבנה עקרונית זו הועלתה בסוף השיעור הקודם [משתה ושמחה]. [בשיעור הראשון 'פורים דפריזים ופורים דמוקפין'] הובאה הבחנה מעין זו בשם הגר"ד סלוביצי'ק [הררי קדם ח"א סי' רלד] בביאור שיטת הראשונים ש"ד וט"ו נחשבים בכל המקומות ל'ימי משתה ושמחה'.